

Historien fra før Zimbabwe hed Rhodesia: Imperialisme, kolonisering og oprindelige samfund.

Fra frihedskamp til diktatur, Zimbabwe 2009

AF Hans Erik Stolten, MA Ph.D

Meget tyder på, at menneskets forgængere (både tidlige hominider og f.eks. homo sapiens rhodesiensis), så vel som moderne mennesker (homo sapiens sapiens), udvikledes først i Afrika, og de sidstnævnte har da også befolket det nuværende Zimbabwe i over 100.000 år.

Forfædrene til Zimbabwes største folkegruppe, nutidens shona-folk, indvandrede fra nord omkring 300 e.kr. De fortrængte khoisanfolkene (hottentotter og buskmænd) fra højlandet og begyndte at udvinde og handle kobber, guld, tin, jern og elfenben i området mellem floderne Zambezi og Limpopo. De byggede monumentale stenstrukturer med en teknik, der kulminerede i byen Zimbabwe, der lå tæt ved det nutidige Masvingo og måske rummede 10.000 indbyggere.

Great Zimbabwe var et handelskongedømme, der blomstrede fra ca. 1100 til ca. 1500, hvor det beherskede store dele af det område, der i dag udgør Zimbabwe og Mozambique, indtil kongeriget blev splittet i et nordlige rige under Mwene Mutapa (Monomatapa) og et sydligt regeret rige af Changamire og andre dynastier, der strakte sig ud til Det indiske ocean.

Hvide historikere vægrede sig længe mod at tro på, at Great Zimbabwes store stenbygningværker kunne være skabt af sorte afrikanere. Man tilskrev dem forvildede, hvide opdagelsesrejsende eller arabiske handelsmænd, selv om man senest i 1906 havde dokumentation for, at de blev bygget af shonaer, mens det var middelalder i Europa. Arkæologiske levninger i form af persiske skåle, arabisk glas og kinesisk Mingporcelæn tyder på et globaliseret handelsmønster fra længe før de første hvide sejlede ind i det indiske ocean.

Et af shonaernes tidlige handelsknudepunkter lå ved Mapungubwe i den nuværende Limpopo-provins i det nordlige Sydafrika. Arkæologer fra University of Pretoria udgravede allerede i 1932 rigt forarbejdede, tusind år gamle guldfund sammen med gravgaver, der afslørede et socialt differentieret klassesamfund. Opdagelsen af denne ind-

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning

fødte kultur, der nu er optaget på Unescos verdensarvliste, blev imidlertid holdt hemmelig for offentligheden indtil for nylig, fordi den modsagde apartheidregimets fremstilling af de sorte afrikanere som primitive og historieløse.

I 1498 bragte Vasco da Gama en flåde op langs Afrikas østkyst og i tiden efter koloniserede portugiserne kystområderne i det nuværende Mocambique og smadrede de swahili-arabiske havnebyer længere nordpå med kanonild, mens de forgæves forsøgte at overtage kontrollen med handlen på det indiske ocean fra araberne. De kom i konflikt med Changamire, hvilket, sammen med udpining af naturmiljøet, medvirkede til dynastiets svækkelse. Det lykkedes dog i 1690'erne at fordrive portugiserne fra Zimbabwes indland, der herefter, under navnet Roszvi, forblev udenfor europæisk kontrol i de næste to hundrede år.

Midt i 1800-tallet indvandrede Zimbabwes i dag næststørste etniske gruppe, ndebele-folket (matabele på shonasproget), fra syd. Som følge af det sydafrikanske zuluriges ekspansion og centralisering i begyndelsen af 1820'erne (det blodige begivenhedsforløb kaldes for mfecane) flygtede en del af høvding Mzilikazis khumalo-klan fra kong Shakas overherredømme.

Stammen udvandrede i første omgang til det nuværende Lesotho og derfra nordpå til Johannesburg/Pretoria-området. Herfra blev de imidlertid igen fortrængt, dels af griquaerne (et farvet blandingsfolk, der også kaldte sig selv for basters eller bastards), dels af de hvide, afrikaanstalende boere (der formodentlig også ville kunne rubriceres som et farvet blandingsfolk), som under deres kolonisering af Sydafrika (kaldet Det store træk) trængte frem og grundlagde Transvaalrepublikken. Ndebeleerne blev besejret af boerne i slagene ved Vegkop og Mosega i 1836. I 1837 vandrede Mzilikazi videre med sit folk længere nordpå til den sydvestlige del af det nuværende Zimbabwe, hvor han i 1840 slog sig ned i, hvad der senere blev kendt som Matabeleland. Han etablerede sin hovedstad nær det senere Bulawayo, hvorfra han angreb shonaerne.

Mzilikazis stat havde mange organisationsformer tilfælles med zuluriget. Han ledede en militariseret, plyndrende nation uden faste grænser. Hans søn og efterfølger, Lobengula, styrkede efter 1868 matabelestammens magt betydeligt og mange af de omkringboende sotho- og shonastammer blev absorberet i den stærkeste, indfødte militærstat i denne del af Afrika. Migrationsprocessen blev afspejlet i stammens kulturelle hegemoni. Matabelestatens undersætter var inddelt i en slags etniske kaster, nemlig overklassen af folk med oprindelig nguni-oprindelse fra Zululand, mellemklassen af folk med sotho- og tswana-oprindelse fra det nordlige Sydafrika og underklassen bestående af det nye områdes oprindelige shona-indbyggere, der blev pålagt at betale tribut. Mændene fra de forskellige kaster blev inddelt i aldersopdelte regimente, som levede i befæstede byer.

Mens shonaerne overvejende var agerbrugere, hvilede ndebeleernes økonomi mest på kvæghold. Det muliggjorde en spændt sameksistens.

Et shona-forsøg på at få støtte fra den portugisiske kolonimagt i Mozambique løb i 1880'erne ud i sandet, og i stedet overtog Det engelske imperium initiativet i området i form af Cecil Rhodes British South African Company. Fra sydvest – fra den nordlige del af Kapkolonien og Bechuanaland - førte Rhodes en velbevæbnet pionerkolonne på 700 mand frem til indlandet, der på dette tidspunkt var kendt som South Zambezia. Ndebeleerne måtte give territoriale indrømmelser til ankommende hvide farmere og mineinteressenter. BSAC underminerede systematisk Lobengulas magt og Rhodes

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning

kunne presse ham til ulige mineralkoncessioner.

Fra 1889 blev BSAC befuldmægtiget af den engelske regering til at inddrive skatter og sørge for lov og orden i området med base i nybyggerbyen Salisbury (det nuværende Harare). I 1893 blev matabelerne besejret (Matabele War) og delt op i distrikter, administreret af kompagniet. I 1896-97 blev de atter besejret efter en rejsning af væbnet modstand (Matabele Rebellion), der også fik tilslutning fra shonaerne. En stor del af del af afrikanerne blev herefter drevet sammen i reservater. I 1895 fik territoriet formelt navnet Rhodesia, hvilket i 1901 blev ændret til Southern Rhodesia.

Kolonialismen som system

Det var nu et privat firma, der styrede området, men ligesom under Det hollandske Ostindiske Kompagnis styre af Sydafrika fra 1652 til 1796, de koncessionerede firmaer, der udplyndrede Congo under den belgiske Kong Leopolds private styre fra 1880'erne til 1908, det engelskdominerede Companhia de Mozambique omkring 1900 og for den sags skyld det danske Vestindisk-guineisk Kompagni, skete det i fuld samforståelse med moderlandet.

Det var en form for rå og uforpligtende kolonialisme, der, sammen med missionsstationernes ideologiske disciplinering af de "uciviliserede" indfødte, banede vejen for kolonimagtens egentlige overtagelse af landet under mere ordnede former, når tiden viste sig moden. De regerende i moderlandet udliciterede retten til at udnytte svagere samfund og fik andel i overskuddet uden selv at risikere ret meget. Kapitalinteresser i hjemlandet, nybyggernes desperate grådighed og kristen fundamentalisme gik hånd i hånd under dannelsen af et verdenssystem domineret af vesten.

Sociologen Max Weber postulerede senere, at de angelsaksiske landes "protestantiske etik" havde gjort vesten overlegen indenfor videnskab, kultur og statsadministration. I dag ved vi, at mange af hans konkrete beviser var faktisk forkerte. Indtil omkring 1500 var adskillige ikke-vestlige kulturer faktisk konkurrencedygtige på deres egne vilkår, men nogle vestlige lande udviklede på dette tidspunkt en overlegen teknologi med hensyn til håndskydevåben og artilleri. Denne magt blev gennem de følgende århundreder brugt til at overføre rigdomme fra Afrika, Latinamerika og Asien.

Det, der i dag opfattes som den egentlige kolonialisme, nemlig den omkostningstunge, statslige kolonikontrol, var egentlig kun nødvendig i de perioder, hvor de vestlige nationalstater konkurrerede mest intensivt indbyrdes om formel, territorial kontrol over verdens ressourcer, især i perioden 1870 til 1945, samt i perioden umiddelbart herefter, hvor mange af de underkuede folkeslags kamp for selvstændighed kulminerede. Siden 1960 er den tredje verdens lande blevet selvstændige aktører på det globale marked, men de fleste af dem har fortsat været underlagt en mere subtil, postkolonial dominansstruktur, hvor vesten gennem overlegen kapitalophobning, protektionisme, toddiktater, erhvervsstøtte, låne- og investeringskontrol, varestandarder, statslig ulandsbistand, bestikkelse og klientgørelse, har opretholdt en ulige international arbejdsdeling. Denne historie har resulteret i en skæv, global velstandsfordeling, der – hovedsageligt grundet den hjemlige arbejderbevægelses mellemkomst - også har betrykket almindelige vestlige borgeres velfærd og dermed muliggjort stabilt demokrati i verdens rige lande.

Kan man forestille sig, at historien kunne være forløbet fundamentalt anderledes?

Kontrafaktuel historietænkning er altid problematisk. De oprindelige samfund var ikke specielt humane, der findes næppe mange eksempler i historien på, at menneskesamfund har undladt at udnytte magtoverlegenhed til egen fordel, og selv Karl Marx var

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning

bevidst om, at kolonierne måtte bringes gennem kapitalismens udviklingsstadium, trods de forkrøblende virkninger dette havde på deres kultur.

Det engelske imperium i det sydlige Afrika

På trods af brutal inddrivelse af hytteskatter, samt pligt til slavelignende tvangsarbejde for de, der ikke kunne betale skat, gav koloniadministrationen hyppigt underskud. Dette var ingen ulykke, da det oftest kunne tørres af på moderlandets almindelige skatteydere. Geostrategisk stormagtspolitik spillede utvivlsomt en rolle for Englands imperieekspansion, men systemets egentlige omdrejningspunkt var udnyttelsen af ekstra billig arbejdskraft til udvinding/dyrkning af lettilgængelige råvarer, der kunne sejles til hjemlandet, bibringes merværdi gennem forarbejdning i hjemlandets industrier, og måske endda sælges af de involverede firmaer som færdigvarer i kolonierne (i nogle tilfælde efter at disse var blevet tvangsmæssigt afindustrialiseret). Det startede som merkantilisme, men fortsatte efter at England var blevet den ivrigste fortalere for frihandel.

I 1920'erne kontrollerede engelske mine- og handelsselskaber stadig en stor del af økonomien i hele det sydlige Afrika, men i Rhodesia var tiden blevet moden til at supplere den private sektor med en regelret, administrativ infrastruktur til støtte for en mere udviklet, lokal økonomi. Ved en folkeafstemning i 1922 valgte de hvide indbyggere med snævert flertal at danne en selvstyrende koloni indenfor det britiske imperium frem for at lade sig indlemme i Sydafrika (som trods selvstændigheden i 1910, var nært knyttet til England i det mindste indtil 1931). British South African Companys charter ophævedes i 1923, og Sydrhodesia blev herefter formelt annekteret af Storbritannien som en kronkoloni med udvidet magt til det lokale settlersamfund. Gennem første halvdel af det tyvende århundrede blev raceadskillelspolitikken, segregation, stadig mere systematiseret. Selv om koloniens forfatning ikke officielt var racistisk, opnåede kun ganske få sorte stemmeret i praksis og Southern Rhodesia Native Affairs Department, der blev ledet direkte fra London, havde ingen indvendinger.

Efter krav fra de hvide kolonister gennemførtes fra 1931 en række landfordelingslove, som tildelte de hvide landmænd 75 procent af højlandets bedste jord. Dette medførte, at 75 procent af al jord kontrolleret af sorte lå i lavlandsområder, der mest var egnet til kreaturgræsning. Sorte, der blev boende på den jord, de hvide havde stjålet, måtte arbejde som landarbejdere for en hvid farmer og supplere med en lille jordlod som en slags fæstebønder. Landloven ødelagde det ellers konkurrencedygtige sorte landbrug, umuliggjorde sortes køb af god jord og tvang samtidig flere sorte ud på det frie arbejdsmarked.

Efterhånden begyndte mange afrikanere at arbejde i byerne eller som migrantarbejdere i Sydafrikas miner, men de fleste søgte at fastholde tilknytningen til en eksistens som landbrugere i landsbyer med smågårde (kraals) og denne traditionelle struktur er fortsat almindelig. Hver familie har en cirkel af huse omkring en central kvægfold. Hovedafgrøden i dette subsistenslandbrug udgøres af majs, mens kvæg mest holdes for mælkenes skyld, samt gives som brudepriser. Mændene tager sig af kvægholdet, mens kvinderne passer markerne. Patriarkalske former med flerkoneri er fortsat ret udbredt. Manden fordele jorden blandt sine koner, og den ældste søn af den første hustru er hovedarving.

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning

Migrantarbejdet

Et særligt element i Zimbabwes udvikling er vandrearbejdet, der gennem årene har knyttet landets befolkning og økonomi til Sydafrika. Mange historikere mener, at det først og fremmest var den engelske mineindustriens behov for store mængder af billige lønarbejdere, der definerede kolonialismens former i store dele af det sydlige Afrika. Både ødelæggelsen af høvdingedømmernes sammenhængskraft og fordrivelsen af de sorte fra landbrugsområderne frigjorde nye arbejdere. Hollænderne havde importeret slaver til Sydafrika lige fra 1658. Senere indførte englænderne indiske kontraktarbejdere til Natals sukkerplantager og kinesere til minerne, men langt de fleste af Sydafrikas vandrearbejdere kom fra Zimbabwe, Mozambique, Lesotho, Botswana, Swaziland, Malawi, Zambia og selve Sydafrika. Det udviklede sig til et system af "indre kolonialisme", hvor både de engelske investorer og de hvide enklaver i Afrika udnyttede hundredtusindvis af delvis tvangsrekrutterede sorte arbejdere. På grund af arbejderens fortsatte, periodevise tilknytning til subsistenslandbruget i deres reservater, kunne man nøjes med at betale dem en løn under eksistensminimum og uden udgifter til finansiering af deres sociale rammebetingelser.

Også Rhodesias egen krom- og asbestudvinding tiltrak investeringer og arbejdskraft og i 1934 indførtes en arbejdsmarkedslovgivning, der, efter sydafrikansk forbillede, udelukkede sorte fra overenskomstforhandlinger, samtidig med at hvide arbejdstagere sikredes høje lønninger. I 1936 og 1957 vedtoges en registreringslovgivning, der, i lighed med de sydafrikanske paslove, tilpassede de sorte arbejderes frie bevægelighed til de geografiske områder, hvor de hvide arbejdsgivere havde brug for dem.

Til gengæld var kolonimagtens simultane forsøg på at skabe en loyal, indfødt elite gennem missionsuddannelserne kun delvis vellykket. Tværtimod udviklede de sorte lærerstuderende her et begrænset frirum for moderne, afrikansk nationalisme. I 1934 stiftedes Bulawayo African National Congress (BANC) i protest mod jordlovene og den privilegerede valgret.

Det hvide mindretals kamp for egne privilegier

I 1953 blev Sydrhodesia (nuværende Zimbabwe) sammensmeltet med Nordrhodesia og Nyasaland (der ikke var selvstyrende, men såkaldt direkte forvaltede kronkolonier) til kolonien Federation of Rhodesia and Nyasaland (også kaldet Den centralafrikanske føderation). Ideen fra engelsk side var nok at svække de gammelracistiske elementer relativt, men i realiteten blev Sydrhodesias farmere dominerende på det udvidede marked, og da føderationens premierminister søgte at imødekomme moderate afrikanske krav, afsatte de ham.

Det havde vist sig profitabelt for farmerne at eksportere tobak i stedet for at dyrke fødevarer og for at dække et voksende forsyningsunderskud indskrænkede man fællesejet af reservatjorden til fordel for privat brugsret for en mindre gruppe af sorte. Derved blev mange vandrearbejderes forbindelse til jorden brudt og denne proletarisering affødte nye protester i byerne.

I sidste halvdel af 1950'erne voksede mere radikale afrikanske frihedsbevægelser frem opmuntret af ANCs trodskampagner i Sydafrika (bl.a. Youth League og Southern Rhodesian National Congress). Koloniregeringen forbød den ene efter den anden, og i 1962 måtte bevægelsens leder, Joshua Mqabuko Nkomo, oprette eksilhovedkvarter i Tanzania (Tanganyika), der netop havde opnået uafhængighed.

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning

Fra 1923 til 1962 blev Sydrhodesia regeret næsten ubrudt af Rhodesia Party, men i 1962 dannedes det racistiske Rhodesian Front, RF, der opnåede fuld opbakning fra det hvide mindretal, som var skræmt både af de voksende sorte protester og af koloniens nye 1961-forfatning, der udvidede den sorte stemmeret en smule og forsøgsvist tillod sorte at sidde på de samme parkbænke som hvide.

De hvide rhodesieres forbillede var fortsat Sydafrika, der i 1961 havde forladt Commonwealth og omdøbt sig selv til republik under parolen "separate development". RF satte selvstændighed på dagsordenen, men selv om partiets leder, Winston Field, vandt de hvides valg overlegent og blev premierminister, accepterede Storbritannien ikke selvstændighedskravet.

Grundet en fordelagtig indvandringspolitik nærmede den hvide befolkningsgruppe sig i løbet af 1960'erne de 200.000, mens de da 4 millioner sorte i stigende grad følte sig undertrykt af dette lille mindretal. Selv de "traditionelle" høvdinge, som kolonimagten havde opfundet og betalt, begyndte at blive skeptiske.

I 1961 var den sorte nationalistorganisation Zapu blevet stiftet af Nkomo, og i 1963 udsplyttedes det mere radikale Zanu under Ndabaningi Sithole og Robert Gabriel Mugabe. Zanu udviklede sig i stigende grad til at varetage shona-interesser, mens Zapu fik det meste af sin støtte fra ndebelernerne.

Storbritannien opløste føderationen igen i 1963 for at give selvstændighed til de nye nationer Zambia og Malawi, hvor den nationale og panafrikanske sorte bevægelse på dette tidspunkt stod forholdsvis stærkere. Sydrhodesia blev nægtet selvstændighed fra England, fordi det hvide mindretal afviste at give de sorte nogen form for indflydelse. Efterhånden, som England opgav den direkte kontrol med kolonierne, gik man mere entusiastisk ind for et friere arbejdsmarked, som ikke begrænsede købekraften til det tidligere moderlands produkter til et lille privilegeret mindretal og samtidig var et bæredygtigt forhold til de nye stater blevet vigtigt for samhandelen.

I 1964 blev den indfødte, hvide nationalist Ian Smith valgt til leder for Rhodesian Front og til premierminister. "Aldrig i tusind år" ville de sorte komme til magten, som han udtrykte det. Han forbød Zanu og Zapu og fængslede mange sorte ledere og medlemmer. Den 11. november 1965 udstedte Smith en ensidig uafhængighedserklæring efter mislykkede forhandlinger med England. England indførte straks sanktioner og fra 1968 blev disse gjort obligatoriske af FN. I 1970 erklærede Rhodesia sig som selvstændig republik i forbindelse med en forfatningsændring. Selv om ingen lande anerkendte det uafhængige Rhodesia, blev sanktionspolitikken ikke fulgt af Sydafrika og de portugisiske nabokolonier, og de blev derfor aldrig effektive. Tværtimod gik det udmærket med økonomien under 60'ernes højkonjunktur, og Smiths protektionisme skærmede de hvides levevilkår, indtil omkostningerne til krigen mod afrikanerne begyndte at fattiggøre landet.

De sorte frihedsbevægelser reagerede på uafhængighedserklæringen og fængslingerne ved at overgå til væbnet kamp, og de første militære sammenstød fandt sted i april 1966, hvor Zanu angreb politiet ved Chinhoyi (Sinoia). I de følgende år opererede Zanu fra Tanzania og Mozambique støttet af Frelimo, mens Zapu opererede fra Zambia. Frihedskampen blev eskaleret fra 1972 og yderligere fra 1975, hvor Frelimo kom til magten i Mozambique.

33 11 45 40

lektiehjælp@od.dk

www.od.dk/undervisning

OD Undervisning